

Academia Română
Institutul de Filosofie și Psihologie „Constantin Rădulescu-Motru”

Societatea Germano-Română de Filosofie

KARLSRUHE – MÜNSTER – BUCUREȘTI – BRAȘOV – IAȘI

CERCETĂRI FILOSOFICO-PSIHOLOGICE

PHILOSOPHISCH-PSYCHOLOGISCHE UNTERSUCHUNGEN

Anul III

Nr. 1

ianuarie–iunie 2011

EXTRAS / AUSZUG

OPINII DESPRE CĂRȚI

În obiectiv:

ALEXANDRU SURDU

TEORIA FORMELOR LOGICO-CLASICE

București, Editura Tehnică, 2008, 264 p.

TEORIA FORMELOR LOGICO-CLASICE – PLEDOARIE PENTRU LOGICĂ

VIOREL VIZUREANU¹

După cum ne anunță încă din start editorii acestui volum, *Teoria formelor logico-clasice* reprezintă doar o selecție semnificativă din cele mai mult de 500 de studii și lucrări publicate de Alexandru Surdu în cei deja peste 45 de ani de activitate în domeniul logicii. Acest amănunt nu este lipsit de o semnificație aparte, el nu este menit doar a sublinia encomiastic întinderea operei logice a lui Alexandru Surdu – și ne referim aici la faptul că prin efortul celor doi editori, Victor Emanuel Gica și Dragoș Popescu, se impune să observăm din start, se dă oarecum ceea ce s-ar putea considera *un ferm contur sistematic* unor contribuții remarcabile care erau răspândite până acum într-o multitudine de reviste, la care cei interesați de logică și în special de logica numită îndeobște clasică sau clasico-aristotelică aveau un acces destul de dificil, dată fiind „vârsta” pe care o au deja aceste publicații tipărite, precum și „umbra” nemeritată în care au intrat multe dintre contribuțiile științifice din trecut din punct de vedere al interesului unor recuperări pe suporturi moderne de comunicare.

---

¹ Universitatea din București.

Se realizează astfel, prin acest gest de ținută, o completare necesară a tabloului contribuțiilor în logică ale lui Alexandru Surdu, care mai cuprinde, apreciem noi, într-o evidențiere rezumativă a axelor sale pivotale, următoarele componente: 1) contribuțiile istorico-sistematice de *logică intuiționistă și pre-intuiționistă*, deschizătoare de drumuri în spațiul românesc de specialitate, cuprinse în lucrări ca: *Elemente de logică intuiționistă* (1976) sau *Neointuiționismul* (1977); 2) analiza exhaustivă a *formelor prejudicative* cuprinsă în special în volumul *Actualitatea relației gândire-limbaj: Teoria formelor prejudicative*, apărut în 1989 (tradusă în 2006 la prestigioasa editură germană Georg Olms Verlag sub titlul *The Aristotelian Theory of Prejudicative Forms*); 3) o constantă *panoramare istorică a logicii românești*, menită a dezvălui unui public prea grăbit uneori de a nu da suficientă atenției „morfologiei” spațiului logic autohton, rezultatele unei cercetări de excepție (a se vedea în acest sens *Contribuții românești în domeniul logicii în secolul XX*, 1999, precum și impresionantul volum de *Istorie a logicii românești* din 2006, coordonat împreună cu Dragoș Popescu); 4) o incursiune laborioasă în zona *logicii speculative*, a gândirii speculative în genere (consemnată în numeroase articole ca și în volumul *Gândirea speculative – Coordonate istorico-sistematice* din 2000; avem convingerea că, în această direcție cu precădere, eforturile lui Alexandru Surdu au a ne oferi încă numeroase lucrări de referință). Schița anterioară nu înseamnă, firește, că alte probleme sau teme nu sunt și ele prezente în studiile logice ale lui Alexandru Surdu.

Fără îndoială că preluarea unor articole sau studii în forma în care ele au apărut la vremea respectivă și asupra cărora autorul nu mai intervine în prezent are avantajul înfățișării in extenso a contribuțiilor sale din acel domeniu, dar presupune totodată, implacabil am putea spune, existența unor suprapuneri tematice și de conținut între componentele unui astfel de volum. Poate că ar fi fost util ca acestor componente să li se fi consemnat datele aparițiilor lor inițiale, ceea ce ar fi facilitat / contribuit, ne permitem să afirmăm, la ceea ce s-ar putea numi reconstituirea istorică (crono-logică) a devenirii gândului logic, bogat în semnificații și rezultate, al lui Alexandru Surdu. Ceea ce nu trebuie însă să impiețeze asupra aprecierii efortului depus de editori pentru realizarea acestui volum, cum spuneam, de ținută – să ținem cont îndeosebi de faptul că ei au tradus aici pentru prima dată în limba română unele din studiile lui Alexandru Surdu, care apăruseră până atunci doar în limbile franceză sau germană.

Este evident celui care parcurge volumul de față că una din sursele perene de la care se revendică în mod constant autorul este gândirea logică a lui Aristotel. Din această perspectivă, este iarăși evident că Alexandru Surdu dorește mai mult decât o simplă analiză a logicii aristoteliciene, fie ea realizată cu mijloacele „tradiționale” sau cu cele ale logicii moderne.

O primă remarcă interpretativă se impune: după cum cu justete menționează și editorii în *Cuvântul* lor introductiv, spre deosebire de exegeții moderni „care s-au mărginit la studiul amănunțit al unui singur domeniu al logicii aristotelice, de regulă cel silogistic, urmându-l pe Ath. Joja, Al. Surdu a realizat în decursul

timpului studii extensive asupra întregii logici aristotelice dar, în mod special, asupra domeniilor tradiționale ale logicii: noțiunea, judecata și raționamentul” (p. VI). Astfel că, putem observa acum cu ușurință prin strângerea în volum a acestor articole, analiza întreprinsă de Al. Surdu logicii lui Aristotel se remarcă, pe de o parte, prin concentrarea sa pe aceste forme „clasice” ale logicii (ceea ce înseamnă totodată și o mai palidă prezență a unor teme tratate in extenso de Stagirit în lucrări precum *Topica* sau *Retorica*²), pe de altă parte, prin recuperarea a ceea ce se poate numi un caracter sistematic sau „de sistem” al gândirii logice aristoteliciene, fără a se proceda reducăționist, prin „favorizarea” vreuneia dintre componentele amintite în dauna celorlalte.

Putem dispune apoi o decelare a orizonturilor hermeneutice cu care operează autorul. Aceiași editori menționați anterior identificau (p. VI) *trei perspective de abordare a ideilor logice aristotelice*: una *istorică*, ce presupune o permanentă contextualizare istorică a acestor idei, prin apel atât la predecesorii lui Aristotel (eleații și Platon cu precădere), cât și la bogata tradiție ulterioară, ce include comentatorii greci, latini și moderni ai lui Aristotel (dar, vrem să subliniem, în niciun moment nu vom întâlni în această lucrare o viziune simplist istorică, una de tip cronologic, care să presupună o grăbită evidențiere unor așa-zise influențe sau „preluări” – conștiente sau nu – ideatice); una *sistematică*, chiar sistematico-filosofică pe alocuri – o constantă a demersului lui Alexandru Surdu este dată de „lectura” (și reconstituirea) ideii logice într-un orizont nu doar al referinței „logice” (în sens tradițional, restrâns), ci și prin punerea în joc a întregii opere filosofice aristotelice, ceea ce presupune o scrutare a unor surse incontornabile precum *Metafizica*, *De anima* sau *De sophisticis elenchis* (o dată în plus, scurta dar penetranta analiză a editorilor ne este de folos, căci putem remarca împreună cu ei că această perspectivă individualizează în mod clar demersul lui Alexandru Surdu printre celelalte asemănătoare, care ignoră, aproape întrutotul, această referință extinsă); în fine, una „*interpretativă personală*”, bazată pe temeinice cunoștințe logice tradiționale, însușite de la profesorii săi Dan Bădărău, Ion Didilescu, Radu Stoichiță și Niels Offenberger [precum și – credem că putem adăuga noi – din contactul și colaborarea cu numeroși logicieni români de prestigiu de la Centrul de logică al Academiei Române, unde Alexandru Surdu a activat în anii 60 și 70, până la desființarea acestuia; să îi amintim aici măcar pe Athanase Joja și Constantin Noica – V.V.], ca și pe cunoașterea logicii simbolice, aprofundată cu profesorii A. Heyting și B. van Rootselaar la Universitatea din Amsterdam (1969-1970) (subl. ns.)”.

Dar chiar și așa, am rămâne, totuși, într-un anumit sens, *încă* la Aristotel. Un Aristotel citit, cum am spus, îndeosebi printr-o proiecție a operei sale în epura formelor logice fundamentale. Și, fără îndoială, nu doar că am fi nedrepti față de autor, dar am rata astfel ceea ce s-ar putea numi miza esențială a acestei lucrări –

---

² Ceea ce *nu* înseamnă că aceste lucrări ar fi cu totul absente din demersul interpretativ al autorului, ci doar că ele sunt abordate din perspectiva scopului generic asumat!

folosind chiar cuvintele lui Alexandru Surdu, ea ar putea fi formulată după cum urmează: „Pentru noi este evident faptul că numai cu argumente tradiționale logica clasică nu se mai poate reafirma, dar este evident de asemenea că tradiția milenară a clasicismului, fundamentată strict pe doctrina aristotelică, are posibilitatea (fără a infirma sau desconsidera logica matematică) de a-și reafirma punctul de vedere și de a se reînscris ca disciplină autonomă în contextul logicii moderne” (citată de editori la p. VII). O comparație – sperăm nu nelalocul ei într-o astfel de apreciere de tip științific – credem că poate reda plastic gândul autorului: asemenea unei persoane vii, logica clasică este în afirmare de sine (ca „ființă autonomă”) în perpetua sa devenire istorică (ce îi impune, dar îi și permite, să se revendice de la dialogul permanent cu „ceea ce nu este ea”).

Revenind prin aceasta și la o apreciere anterioară, să remarcăm deci că *istoria* nu este pentru Alexandru Surdu un argument *in sine* – ea nu „dovedește” nimic din punct de vedere al valabilității analizei logice aplicate acestor forme ale logicii clasice. Nici măcar revenirea peste ani la teme ale logicii aristoteliciene nu reprezintă *eo ipso* o „garanție” a perenității unor forme de gândire. Dar ea, istoria, este indispensabilă pentru a arăta tocmai viața acestor „idei ale logicii”, ca și posibilitățile de a deturna un sens original spre achizițiile unei modernități mereu convinse de caracterul definitiv al ultimelor sale reușite. Pentru a clarifica, sperăm, acest aspect, afirmăm deci că istoria (logicii) este în permanență subordonată la Alexandru Surdu investigației (logice) de tip sistematic, ea folosește acesteia și nu i se substituie – elementul istoric cheamă imediat argumentul, care îl încadrează astfel în text de o manieră rațional-sistematică.

Editorial vorbind, volumul respectă viziunea sistematică a autorului, fiind divizat în trei secțiuni ce corespund celor trei forme logice fundamentale: *noțiunea*, *judecata* și *raționamentul (silogismul)*. Dată fiind amploarea demersului cuprins în acest volum, ne-am propus ca în continuare să ne restrângem totuși aprecierea noastră și să ne referim în cele ce urmează doar la unele contribuții originale ale autorului, consemnate în prima parte a lucrării, cea consacrată *noțiunii*. Considerentele esențiale pentru prezentarea acesteia se găsesc cu precădere în primele două studii din volum, *Trei sensuri ale formei logice „noțiune”* și *Despre înțelesul și semnificația cuvintelor*.

La baza demersului lui Al. Surdu cu privire la teoria noțiunii stă constatarea fundamentală conform căreia „logica tradițională *nu se ocupă cu studiul cuvintelor*, ci cu studiul *formelor gândirii*” – iată de ce „logica tradițională nu mai poate fi un fragment al logicii matematice, căci aceasta nu studiază formele gândirii, ci anumite forme ale limbajului” (p. 3). Mai mult, o teorie a noțiunii „nu poate fi concepută decât logico-tradițional” – termenii abstracți sunt lipsiți de semnificație empirică din punct de vedere logico-matematic, prin urmare sunt respinși în abordările de logică matematică. Pe scurt, autorul își va propune să demonstreze că termenii abstracți au totuși o semnificație, iar „această semnificație este tocmai noțiunea pe care o exprimă” (p. 4).

În fapt, în acest punct de început, ca și pe parcursul întregii secțiuni, analiza lui Alexandru Surdu se va desfășura într-un dialog critic permanent – ce permite o necesară conturare, explicită și fermă, a propriei sale poziții – cu alte două orientări cu tradiție din logică, cea a *empirismului metodologic*, respectiv cea *psihologistă* (fără a omite și foarte dese sale referiri – și ele critice! – la alte întreprinderi ce pot fi subsumate unui „curent” de reafirmare în contemporaneitate a logicii clasice – J. Maritain, C. Boyer etc.). Pe scurt, în primul caz teoria noțiunii este „redușă la studiul cuvintelor și uneori chiar identificată cu acest studiu”; în cel de-al doilea caz, unul cu o morfologie mai complexă, noțiunea fie se va identifica cu reprezentarea (generală), și deci nu mai poate fi tratată logic, fie se va transforma într-un auxiliar a judecăților (element sau virtualitate, posibilitate a acestora), deci nu va mai poseda independență logică (p. 6). În urma acestor delimitări, rezultă firesc că „studiul noțiunii ca formă logică independentă, deci studiul noțiunii în sine, abstracție făcând atât de cuvântul care o exprimă, cât și de judecata în componența căreia poate să intre, constituie *teoria clasică a noțiunii*” (p. 7). Recuperăm astfel chiar gândul Stagiritului căci „făcând distincție între noțiunea ca act psihic și noțiunea ca simplă potență, Aristotel creează posibilitatea studierii noțiunii *independent de actele psihice* care o produc sau care însoțesc producerea ei, iar distingând în cadrul gândirii în potență, νόησις (care corespunde aprehensiunii) de δίανοια (care corespunde gândirii discursive), Aristotel fundamentează posibilitatea teoriei noțiunii ca *formă independentă a gândirii*” (p. 8).

Noțiunea va fi urmărită de către autor într-o triplă contextualizare: a) în *accepție logico-clasică* – pe urmele remarcilor amintite anterior ce o definesc, o altă triplă diviziune se va manifesta hermeneutic aici, prin distincția dintre noțiunea ca determinatie mentală (νόημα), noțiunea ca formă subiectiv rațională (λόγος) și noțiunea ca principiu formal (όρισμός); b) prin raportarea la *cuvântul vorbit*; c) prin raportare la *cuvântul scris*.

În cel de-al doilea orizont de interpretare se pleacă de la observația conform căreia „noțiunea determinată *in voce* este unitatea dintre cuvânt și noțiunea *in mente*. Utilizând categoriile de «materie» și «formă», în sens aristotelic, putem considera că noțiunea *in mente* este *forma*, iar cuvântul este *materia* unei anumite noțiuni” (p. 13). Evident, „faptul că o anumită noțiune poate fi exprimată prin cuvinte diferite din limbi deosebite sau din aceeași limbă, creează însă dificultatea de a surprinde forma noțiunii *in voce*”. Tot pe urmele lui Aristotel (*Peri hermeneias*), vom constata că „pentru surprinderea formei noțiunilor *in voce* este necesar un studiu *al interpretării gândurilor prin cuvinte*” (p. 13).

Tot o triplă distincție îi va permite lui Alexandru Surdu să identifice cuvântul în calitate de rostire, cuvântul ca denumire și cuvântul în calitate de nume. În primul caz, se recuperează în orizont strict logic sugestia lui Constantin Noica, conform căreia rostirea este singurul termen din limbile moderne care redă termenul λόγος. Numai că, trebuie remarcat, „rostirea nu redă pe λόγος în genere, ci *numai* pe ὁ ἔξω λόγος = noțiunea *in voce*” (p. 20). Este un prilej pentru ca

autorul să reafirme posibilitatea studiului independent al noțiunilor: „din punct de vedere logic, limbile care au articol hotărât singular înlesnesc surprinderea cuvântului ca semn al formei, oferindu-i *independență antepredicativă*” (p. 21). Rostirea „*nu se spune despre ceva*, ci se spune pur și simplu = **se rostește** = se întemeiază sau **se constituie pe sine însuși comunicându-se**” (p. 20). Logic vorbind, denumirea (cuvântul semnificativ, categorema), consideră Alexandru Surdu, presupune rostirea: „din punct de vedere logic, cuvântul ca **denumire**, cuvântul care se spune despre ceva, este derivat de la cuvântul care se spune pe sine, de la rostire. Din punct de vedere istoric, se înțelege că situația se prezintă invers, iar rostirea este un produs târziu” (p. 23). În fine, în ceea ce privește numele, o altă triplă distincție a speciilor acestuia își propune să clarifice suplimentar discuția: întâlnim astfel numele propriu, numele circumstanțial și numele propriu-zis.

Partea cea mai surprinzătoare care intervine în „scanarea” sensurilor noțiunii este fără doar și poate cea consacrată cuvântului scris, una absentă din tratatele logice – după cum însuși autorul menționează, „în logica clasică, cuvântul scris reprezintă scrierea cuvântului vorbit și nu constituie o problemă deosebită” (p. 36); sau: „în lucrările obișnuite de logică nu se acordă nicio importanță cuvântului scris. Se amintește uneori doar faptul că acesta este un semn al cuvântului vorbit” (p. 92). Distincția care structurează original acest domeniu este cea dintre *scripție* (sau *ideogramă*), *descripție* (sau *pictogramă*) și *inscripție* (sau *hieroglifă*). Ea corespunde împărțirii cuvintelor vorbite menționate anterior (în rostiri, denumiri și nume). Astfel, „corespunzătoare rostirilor, care nu *se spun despre ceva*, vor fi cuvintele scrise în sine, care *nu se scriu despre ceva*” – scripțiile; „corespunzătoare denumirilor, care *se spun* despre indivizii unei mulțimi determinate, vor fi cuvintele scrise în sine care *se scriu* despre acei indivizi” – descripțiile; „corespunzătoare numelor, care se spun despre un singur individ, vor fi cuvintele scrise în sine care *se scriu* despre un singur individ” – inscripțiile (p. 38).

Această parte dedicată cuvântului scris nu este însă o simplă „structurare logică” a unui domeniu, cum spuneam, absent din tratele de specialitate – ceea ce, oricum, ar fi putut reprezenta un interes logic intrinsec. În general, considerentele logice cu caracter aparent descriptiv (uneori poate aparent didactic) îi servesc lui Alexandru Surdu pentru a declanșa un *dialog critic* cu acele curente din logică în care găsim viziuni care pot fi numite reduționiste sau chiar absolutizant-dogmatice. În acest caz, autorul va pleca în considerațiile sale finale de la o constatare simplă: „este evident că în logica matematică se operează cu inscripții hieroglifice [în sensul definit de Al. Surdu și amintit de noi mai sus – V.V.]. Cuvintele sunt utilizate numai în vederea introducerii convențiilor necesare” (p. 94) – „din această cauză, cine nu este la curent cu anumite convenții și deschide o carte de logică matematică va vedea o înșiruire de semne, care nu îi spun nimic” (p. 94). Este prin urmare eronat ca reprezentanții logicii matematice să identifice logica matematică cu o teorie a limbajului – limbajul logico-matematic este doar „un limbaj special formalizat (acum putem spune că este un limbaj alcătuit din

inscripții hieroglifice) care poate fi prezentat în formă de calcul” (p. 94). Concluzia autorului din acest punct, care se constituie totodată și într-o pledoarie *sui generis*, merită să fie reprodusă în întregime: „Punctul de vedere aristotelico-clasic, fundamentat pe principiul unității dintre gândire și limbaj, nu reprezintă o infirmare a principiilor logico-matematice. Dimpotrivă, după cum ne-am străduit să demonstrăm [este vorba de finalul studiului *Despre înțelesul și semnificația cuvintelor* – V.V.], logico-clasic poate fi chiar justificată posibilitatea logică a utilizării limbajului hieroglific; din punct de vedere gnoseologic poate fi demonstrată chiar necesitatea unui asemenea limbaj; iar din punct de vedere practic poate fi dovedită utilitatea lui. Ceea ce nu se poate demonstra însă este reducerea întregului limbaj la un limbaj de inscripții. Punctul de vedere aristotelico-clasic nu este contrar punctului de vedere principial logico-matematic, ci punctului de vedere dogmatic al multora dintre reprezentanții logicii matematice” (p. 95).

Vedem cum, încă o dată, fie și prin această nemeritat de sumară prezentare pe care le-am consacrat-o, scrierile de logică ale lui Alexandru Surdu sunt dedicate interpretării și justificării *bogăției de sensuri a gândului logic*, departe de orice demers de tip reduționist – și înțelegem deci că pledoaria sa despre care menționam anterior nu este pentru un anumit curent din logică, ci *pentru Logică*, în întreaga sa bogăție.